

PRÁVO NA ROZKOŠ: O SEXUÁLNÍ ASISTENCI PRO LIDI S „POSTIŽENÍM“. ROZHOVOR LUCIE HRADECKÉ S DANIELOU KOMANICKOU

Hradecká, Lucie. 2016. „Právo na rozkoš: O sexuální asistenci pro lidi s ‚postižením‘. Rozhovor Lucie Hradecké s Danielou Komanickou.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 1: 89–95, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.1.258>

Daniela Komanická je publicistkou a občanskou aktivistkou zasazující se dlouhodobě zejména za práva osob s tělesnou jinakostí. Sama se pohybuje na vozíku a je uživatelskou služeb osobní asistence. Jako Slovenka žijící v Česku se kromě přetrvávajících bariér potýká i s tím, že jí Česko nepřiznává práva osoby s průkazem ZTP/S (obdobu českého ZTP/P). Jedná se o kompatibilní průkazy, nicméně Česko a Slovensko si je vzájemně neuznávají, což se negativně projevuje především v oblasti zaměstnání, dopravy a zdravotní péče.

Navzdory těmto překážkám se jí podařilo vytvořit zcela unikátní systém sebeurčující osobní asistence. Za posledních třináct let proškolila stovky osobních asistentek a asistentů z různých zemí a využila jejich služeb. Na jejich hledání, zaškolování a koordinaci se podílí výhradně sama, neboť současný systém v obou zemích neumožňuje žádnou plnohodnotnou alternativu. Možnost samostatného života je tak pro Danii podmíněna její neustálou, neplacenou prací spojenou se zařizováním vlastní asistence, resp. existence.

K zájmu o osobní asistenci a následně i k jejímu vykonávání mě před deseti lety přivedla právě Daniela, toho času spolužačka ze školy. Nápad uskutečnit rozhovor na téma sexuální asistence (dále SA) vzešel z našich předchozích neformálních diskusí nad projektem organizace Rozkoš bez rizika (R-R) „Právo na sex aneb intimní asistence pro potřebné“ (zkráceně „Právo na sex“),¹ ke kterým zpravidla docházelo u příležitosti mých asistentkých směn u Danii.

Projekt spustila organizace R-R v rámci snah o zlepšení postavení sexuálních pracovníků a pro jejich podporu při odchodu ze sexbyznysu. Rozšířila tím portfolio svých služeb, které jsou primárně zaměřeny na poskytování pomoci a odborného sociálního poradenství ženám pracujícím v sexbyznysu. Cílem projektu je vedle osvěty a propagace SA především související příprava sexuálních pracovníků na roli poskytovatelek profesionální SA osobám s tělesným a mentálním „postižením“. Webové stránky projektu zároveň usilují o to stát se celorepublikovou platformou pro sdílení zkušeností a informací spojených s tématem SA. I když projekt „Právo na sex“ představuje pouze malou výseč činností, jimiž se R-R zabývá, je R-R organizací, která se v Česku v současnosti nejvíce zasazuje o zavedení SA a která v tomto ohledu dominuje zdejšímu mediálnímu prostředí.

Rozhovor² byl motivován nejen snahou reflektovat tento projekt pohledem feministických *disability studies*, ale také snahou zamyslet se nad ním ve vztahu k našim zkušenostem s přijímáním a poskytováním osobní asistence. Ačkoliv R-R tento projekt rámuje jako osvětový a napomáhající boření předsudků, během své praxe na poli osobní asistence i aktivismu jsme se opakovaně setkaly se situacemi, kdy podobná snaha vedla v některých ohledech k opaku. V rozhovoru jsme se tudíž pokusily zaměřit na možné nezamýšlené důsledky tohoto projektu, které nadále posilují esencionalizující uvažování o genderu, zdraví a sexualitě a tím i stigmatizaci a sociální exkluzi osob s „postižením“.

Cílem naší polemiky nebylo prvoplánově kritizovat činnost organizace R-R – té si naopak v mnoha ohledech velice vážíme. Snahou o denaturalizaci ableistických předpokladů a genderově normativních očekávání chceme naopak přispět k rozšíření diskuse o možnostech poskytování SA a posunout ji za rámec charitativně soucitného přístupu k lidem nesplňujícím společenské představy o tělesné a mentální způsobilosti.

Jsi dlouholetou uživatelskou služeb osobní asistence. Můžeš na úvod nastínit, co všechno to obnáší?

Byť uživatelskou osobnej asistencie môže znamenať v rôznych podmienkach niečo diametrálne odlišné. V podmienkach Českej republiky ide podľa mňa o jednu z najťažších foriem zabezpečovania asistencie a tým i existencie v celej Európskej únii. Jedna britská doktorandka, s ktorou som začala spolupracovať asi pred dvoma rokmi a ktorá skúmala životné podmienky nastavené českým sociálnym systémom práve kvôli jeho najhoršej povesti v Únii, bola tunajšou situáciou konsternovaná.

Samotná odkázanosť na osobnú asistenciu by, samozrejme, nemala byť dôvodom pre zlé životné podmienky – ak tomu tak je, ide o znak spoločenskej ignorácie, zlého sociálneho nastavenia, exklúzie a diskriminácie. Aktivista Paul Longmore hovorí, že kým v 20. storočí bola častou požiadavka „nestigmatizujúcej a adekvátnej sociálnej starostlivosti“, v súčasnosti nepatrí medzi priority – témou debát je v dôsledku neoliberálnej politiky skôr bezbariérovosť, a to hlavne v kontexte pracovného uplatnenia (Mollow, McRuer 2012). Funkčný sociálny systém je však prvkom napomáhajúcim k vyrovnaniu štartovných podmienok. Pokiaľ zly-

háva, všetky ďalšie snahy a investície majú len čiastočný efekt. Mať napr. bezbariérový prístup do divadla a zľavu na kultúrne akcie z dôvodu telesného znevýhodnenia sa môže javiť dostatočným iba do chvíle, kým si neuvedomíme, že množstvo ľudí, pre ktorých sú tieto „benefity“ určené, ich bez zložitého zabezpečenia osobnej asistencie nemá šancu využiť. A nielen to: nedostatok osobnej asistencie je životohrozujúci, pretože bez nej neprežijeme viac než pár minút, maximálne hodín. Ľudia s takouto potrebou nie sú v Českej republike podporovaní v samostatnom a dôstojnom živote. Pokiaľ nenesie bremeno asistencie ich rodina či blízke okolie, hrozí im segregácia v podobe ústavnej starostlivosti (viď prípad Neuberta a Šmilauera³⁾).

Moju potrebu nepretržitej osobnej asistencie nie je schopná zaistiť žiadna agentúra, a keby aj bola, nestačil by jej môj finančný obnos. Keďže bez asistencie žiť nemôžem, vybuďovala som si počas 13 rokov vlastný systém jej zabezpečovania, ktorý sa stal zároveň mojím neplateným povolaním. V rámci tejto prekarizovanej práce bojujem doslova o každú hodinu prežitia. Asistentov a asistentky si hľadám na 24 hodín denne 365 dní v roku bez ohľadu na nedele či sviatky. Na takéto pokrytie ich musí byť mnoho, lebo z dôvodu nízkej odmeny, ktorú im štát ponúka, vykonávajú asistenciu popri lepšie platenom zamestnaní či štúdiu a ich fluktuácia je veľká. Koordináciu asistencie musím zvládať v akúkoľvek hodinu či deň pracovného voľna. Nie je to ľahké, zvlášť ak si uvedomíme nielen čas, ktorý tomu musím venovať, ale i priestor, v ktorom sa všetky procesy spojené s asistenčnou prácou na oboch stranách odohrávajú. Týchto ľudí si púšťam do svojho najosobnejšieho súkromia, a to nielen v zmysle priestoru, ale i tela a psychiky, čo je tiež emočne vyčerpávajúce.

Práca asistencie je väčšine jasná; moja práca pre ňu však už nie. Častá otázka, či pracujem, mi znie veľmi ambivalentne. Namiesto chodenia do zamestnania sa aktívne venujem hľadaniu nových asistenčných posíl, komunikujem s verejnosťou, uskutočňujem a vediem interview so záujemcami a záujemkyňami o osobnú asistenciu, trénujem ich a školím, koordinujem a riadim ich služby i prácu, starám sa o celkovú logistiku a informovanosť svojej asistencie o všetkom nevyhnutnom pre výkon každej služby, vyplňam a odvádzam mesačné výkazy odpracovaných hodín, vyčísľujem a zasielam na účty mesačné výplaty, udržiavam kontakt so sociálnym úradom, kam sa tiež osobne dostavujem, a som v neustálej pohotovosti nielen kvôli prípadnému záujmu o osobnú asistenciu, ale hlavne pre prípad náhleho ochorenia, výpadku či zmeny asistenčnej služby. Kvôli nutnosti zabezpečiť si a skoordinať asistenciu v takomto rozsahu nemôžem byť prakticky inak zamestnaná, no podľa ľudí skratka „nepracujem“; ba často dostávam otázku, či nechcem pracovať aspoň z domova. Nikto sa však nepýta, ako ma najprv oslobodiť od prekérnej práce, na ktorej mi visí prežitie, aby som ju mohla vymeniť za platenú prácu odpovedajúcu odboru, ktorý som vyštudovala. Všetky tieto skutočnosti ukazujú v praxi dopad toho, o čom hovorí Longmore v spomínanom výroku.

Jak v kontextu tohoto krajne nevyhovujúciho a diskriminujúciho spoločenského nastavení vnímáš snahy R-R o zavedení služieb sexuálnej a intimnej asistencie (SA a IA)?

Pokiaľ viem, tieto služby sú vnímané ako prostriedok zlepšujúci kvalitu života znevýhodnených ľudí v kontexte ich celkovej spoločenskej situácie. V takom prípade by súčasťou snáh o zlepšenie ich intimného života mal byť komplexnejší pohľad na daný problém. Ako má človek uspokojivo riešiť a prežívať svoju sexualitu, ak mu nemá kto asistovať v základných úkonoch nutných na prežitie, nemá kde bývať či žije v segregácii ústavného zariadenia a na dôstojný život mu chýbajú finančné prostriedky? Ak nemáme základné podmienky, na čom budeme stavať? A ako má byť v rámci takéhoto nášho, dovolím si povedať, úbohého postavenia chápaná verejnosťou a okolím potreba riešenia sexualit? Naša schopnosť slobodne vyjadrovať sexualitu a rozvíjať také vzťahy, pre aké sa sami/sami rozhodneme, je potláčaná (Siebers 2012). Pokiaľ by SA prispievala k riešeniu uvedeného, a to vrátane zlepšovania podmienok na život, a tým i na sexualitu, môže sa stať skvelým nástrojom vyrovnávania spoločenských bariér, no ak bude poskytovať len edukáciu a iniciáciu pre náš vstup do partnerských vzťahov, ktoré kvôli spoločenskému nastaveniu nemáme ako prežívať, potom táto služba nie je riešením.

Problematickosť prístupu, o ktorom hovoríš, ostatné symptomaticky odráža i sám názov projektu „Právo na sex aneb Intimní asistence pro potřebné“. Výraz „potřební“ už predem implikuje jistotu míru blahosklonnosti ze strany společnosti a nedostatek agentnosti na straně „postižených“.

Presne tak, slovo *potřebné*, použité na označenie cieľovej skupiny, nepatrí do slovníka rovnostárskeho, ale charitatívneho diskurzu, ktorý nevychádza z rešpektu, ale z ľútosti. Podobne i slovo „zdraví“ používané pre ľudí s telesnou, senzorickou a mentálnou spôsobilosťou, ktorých opakom sú pri dichotómnom ponímaní a kategorizácii jedincov ľudia „nezdraví“. Takto znevýhodnené, čiže „postihnuté“ osoby sú teda nepriamo označené a chápané ako choré. Nesmierne úsilie hnutia *Nezávislý život* (*Independent living*) zbaviť znevýhodnených ľudí takýchto nálepiek je kampaňou R-R ignorovaná. Ona sa síce snaží prelomiť predstavu o asexualnosti týchto ľudí, no vo výsledku len posilňuje predstavu o ich nemohúcnosti a druhoradosti.

Jakou terminológiou se dá těmto nežádoucím implikacím předejít nebo je alespoň umírnit?

Prakticky všetky termíny súvisiace s označeným ľuďmi, ktorí sa od väčšiny odlišujú telesnou, senzorickou alebo mentálnou inakosťou, vyjadrujú menejcennosť. Vyplýva to z toho, že spoločenskou normou je telesná a mentálna spôsobilosť, a označenie niekoho, kto ju nemá na požadovanej úrovni, sa vzťahuje k tejto norme. Samozrejme, aj norma, aj „postihnutie“ je spoločenským konštruktom. Najšť s týmto vedomím prijateľný termín je napriek oboznámenosti s termi-

nologickými dilemami v oblasti *disability studies* značne zložitú. V anglicky hovoriacom svete sa zaužíval pojem *disability*, prekladaný ako „postihnutie“, no ja sa s ním – napriek jeho bežnému užívaniu v komunite znevýhodnených a na poli aktivizmu i vedného odboru *disability studies* – nestotožňujem. Dôvodov je viacero. Napríklad aj ten, že kým hnutie znevýhodnených ľudí v Británii nemá termínom „postihnutie“ (*disability*) na mysli telesnú či mentálnu inakosť ako faktický základ znevýhodnenia (*impairment*), ale odvoláva sa ním na bariéry v podobe predsudkov, diskriminácie a sociálnej exklúzie (Morris 2001), význam tohoto termínu v slovenskom a českom kontexte neimplikuje diskrimináciu a sociálny útlak (ako napr. rasizmus alebo sexismus), ale označuje ním práve telesnú a mentálnu inakosť ako základ znevýhodnenia (*impairment*). Tým z môjho pohľadu prispieva k posilňovaniu rôznych foriem sociálnej exklúzie. Na rozdiel od tzv. západných krajín u nás neprebehlo žiaden politický boj za emancipáciu, ani debata umožňujúca vymaniť sa zo symbolického násillia pojmu *postihnutie* (Kolářová 2012) a ja tento nedostatok politickej uvedomelosti reflektujem práve používaním termínu *znevýhodnenie*. Ďalší dôvod môjho rozhodnutia je lingvistický. V správach sa hovorí o ľuďoch postihnutých povodňami, pohromami, chorobami, nešťastím, no nikdy nie šťastím – to nás jedine postretlo. Postihnutie šťastím je samo o sebe nezmysel, a tak vlastne už v označení postihnutá, postihnutý dostávame nálepku „nešťastníčka, nešťastník“ (Komanická 2011). Pojem *postihnutie* (*postizheni*) má v slovenčine i češtine príliš negatívny význam a snahy o jeho privlastňovanie (napr. *ľudia s postihnutím*) či resignifikáciu, ktoré zatiaľ prebiehajú len v pomerne úzkom akademickom kruhu, ešte zďaleka nezasiahli celospoločenské vnímanie natoľko, aby vedli k jeho používaniu v pozitívnom zmysle.

Kdy ses poprvé dozvěděla o aktivitách R-R souvisejících s propagací SA?

Prvýkrát som sa k nim dostala bližšie v decembri 2013 v Infocentre Salé, kde som sa zúčastnila diskusie nadväzujúcej na premietanie filmu *Šarlátová cesta*. Generalizácia a homogenizácia zdravotne znevýhodnených ľudí, ktorá tam zaznievala, mi bola osobne veľmi nepríjemná. Ako telesne znevýhodnená žena, ktorá má blízky kontakt s podobne znevýhodnenými ľuďmi, som vnímala nezlúčiteľnosť týchto pohľadov s mojou osobnou skúsenosťou. Celá diskusia vo mne zanechala silný dojem, preto som začala sledovať vývoj kampane R-R ohľadom SA.

Jedným z již realizovaných cílů probíraného projektu byla „výměna a přenos zkušeností a dobré praxe od partnerské organizace“⁴ ze Švýcarska. Školení a spolupráce se zkušenými sexuálními asistentkami a asistentem byly podle mého názoru jedním z faktorů, který přispěl k částečnému zcitlivění přístupu R-R k této problematice. Souhlasíš, že od vzpomínané diskuse nad promítáním Šarlátové cesty došlo v tomto ohledu k určitému posunu?

Určite by som nehovorila o výraznom posune. Prípadné zmeny nie sú aplikované systematicky na celú kampaň, ale objavujú sa sporadicky, nejednotne a nekomplexne. Jedným z problematických aspektov projektu je už spomínaný slovník, z ktorého je od začiatku jeho spustenia zrejma neznalosť teórií *disability studies* a hnutia *Nezávislý život* (*Independent living*). S tým súvisí nerefektovanie kategórie telesnej a mentálnej spôsobilosti a pozície, z ktorej sa stále diskutuje, či skôr vedie „poučný“ monológ. Zmienka o individuálnych potrebách a mnohosti sexualít, zverejnená R-R v prekladoch zahraničných článkov, to síce čiastočne narušila, no v článkoch z produkcie R-R sa uvedená reflexia prakticky neobjavuje. Podľa zverejnených výstupov z workshopov poriadaných R-R vidno istý posun snád v tom, kto sa stáva skutočnou cieľovou skupinou kampane.⁵ Články z obdobia pred konaním workshopov síce predkladajú ako prvoradú snahu pomôcť kampaňou zdravotne znevýhodneným ľuďom, no častot výskytu iných dôvodov pre zavedenie SA hovorila v prospech toho, že SA je riešením skôr pre personál ústavných zariadení, rodičov znevýhodnených a bývalé sexuálne pracovníčky, ktoré by rady zostali pri práci s telom. Lucie Šídová z R-R uvádza: „Kontakt inicioval jeho opatrovník. Mně bylo řečeno, že osahával jednu spolubydlící,“ či: „Myslím, že ošetrovatelky už toho mají dost, když se jim klienti neustále snaží dostat pod sukni. Ulevilo se jim, že mohou vyhledat pomoc zvenčí,“ alebo: „Příbuzní a pečovatelé zase na sexuální doprovázení často nahlíží jako na možnost ventilovat sexuální násilí a agresí u mužů s (duševním) postižením.“⁶ Šídová navyše „v této službě vidí příležitost třeba pro ženy, které chtějí opustit sexbyznys a hledají si jinou práci.“⁷ No hoci sa pozornosť – nech už sú jej dôvody akékoľvek – začína viac sústreďovať na potencionálnych príjemcov služby SA, potreby jej potencionálnych príjemkýň sa zdajú byť mimo záujmu kampane R-R. Domnievam sa, že záujem o ne ako aj o komunity zdravotne znevýhodnených ľudí v prepojení s filozofiou *Nezávislého života* a teóriami *disability studies* by mohol kampani pomôcť rozpustiť generalizujúce, homogenizujúce a heteronormatívne postoje predkladané z pozície telesnej a mentálnej spôsobilosti, čím by pozitívne ovplyvnil ďalšie smerovania R-R v oblasti SA.

Zastavme se u rozdílu mezi IA a SA, resp. mezi pasivní a aktivní SA. R-R pracuje se dvěma typy rozlišení. Základem prvního typu rozlišení je to, zda při výkonu SA dochází k vzájemnému tělesnému kontaktu, či nikoli. Zatímco při aktivní SA se počítá s přímou tělesnou interakcí, v rámci pasivní SA je jakýkoli dotyk zcela nepřipustný. R-R dále rozlišuje, zda k asistenci dochází v rámci instituce, nebo zda se jedná o externí službu. V tomto rozdělení SA funguje jako externí služba, zatímco IA „je prováděna zaměstnanci/kyněmi domova či pomáhajícími organizací“.⁸ Náplní práce však IA odpovídá pasivní SA. Jak se stavíš k tomuto rozdělení?

Vnímam ho ako značne problematické. V prvom rade si myslím, že IA neodpovedá pojmu pasívna SA, aj keď ju kampaň

R-R takto označuje. Kým náplňou práce IA je v skutočnosti kvalitná sexuálna výchova, náplňou pasívnej SA by mala byť participácia na úkonoch sexuálnej povahy do takej miery, aby sa pri tom osoba, ktorá ju poskytuje, nestala sexuálnym objektom či subjektom pri napĺňaní sexuálnej túžby užívateľa/užívateľky tejto služby. Z informačných stránok R-R o IA a SA však vyplýva, že náplň práce ako IA, tak i pasívnej SA je takmer identická s výučbou v rámci sexuálnej výchovy, zatiaľ čo náplň práce aktívnej SA je priamym poskytnutím sexuálnej služby až náhradným partnerstvom. Obrovská priepasť medzi IA/pasívnou SA a aktívnou SA tak podľa rozdelenia R-R zostáva nepokrytá.

Dané rozdelenie neodpovedá na otázku, kto má poskytnúť napr. ťažko telesne znevýhodnenému človeku pomoc pri príprave na sexuálnu činnosť, ako je napolohovanie, podanie sexuálnej pomôcky, či hoci len príprava intímnej atmosféry v miestnosti. Práve tieto úkony by mali byť z môjho pohľadu súčasťou tzv. pasívnej SA a zároveň osobnej asistencie. Švédska akademička Julia Bahner (2012 a 2013) ich skúma ako bežnú súčasť služby osobnej asistencie. Tú však bez fyzického kontaktu, a to celkom bežne aj na intímnych miestach, nemožno vykonávať, preto hranica dotyku či telesného kontaktu nie je podľa mňa správnym, ani jasným deliacim prvkom medzi pasívnou a aktívnou SA tak, ako ju kategorizuje R-R – tým je skôr už uvedené stávanie alebo nestávanie sa objektom či subjektom v rámci sexuálnej interakcie. Osobná asistencia (a podľa môjho vnímania i pasívna SA) má vždy jednať podľa pokynov osoby užívajúcej asistenčnú službu, ktorá pozná svoje túžby a vie ich definovať. Osoba vykonávajúca uvedenú asistenciu sa ju teda nesnaží vzdelávať, čo je však podľa rozdelenia kampane R-R, paradoxne, v náplni práce pasívnej SA.

Okrem absolútnej nekonzistencie v práci s pojmami i kategorizáciou SA sa v mediálnych vystúpeniach R-R objavujú i ďalšie nekoherentné skutočnosti. Napríklad na jednej strane uvádza, že náplň práce pasívnej SA môže vykonávať i najbližšie okolie, príbuzenstvo či personál zariadení, na strane druhej ju prezentuje ako súčasť zvláštnych školení, ktoré títo ľudia obvykle neabsolvujú. Ako problematickú vnímam i náplň práce IA/pasívnej SA definovanej kampanou R-R, a to z dôvodu kontradikcie toho, čo učí a čo musia títo ľudia zažívať. Podľa definície IA/pasívnej SA by sme dotyky nemali prijímať od každého človeka, čo sa však na dennom poriadku porušuje napr. v ústavoch, kde si človek nemôže zvoliť, kto sa ho bude dotýkať. Ústavné zariadenia sú pritom miestami, kde sa už IA pomaly etabluje a v teoretickej rovine učí ľudí opaku toho, čomu sú dennou praxou vystavení. Toto je ďalší dôvod, pre ktorý je ústavná starostlivosť neprijateľná, preto jej citlivá kritika by mala byť v daných podmienkach náplňou práce SA.

Ve výčtu činností, ktoré pasívni SA zahrnuje, jsou na prvních třech místech uvedeny tyto aktivity: (1) zodpovědnost k rodičovství, (2) rozpoznání fyzických rozdílů mezi mužem a ženou a (3) schopnost říci ne. V celkovém výčtu

se dále objevují činnosti jako edukace „v oblasti hygieny“ či v „oblasti přitažlivého oblékání“.⁹ Charakter těchto činností nejen že problematicky předpokládá jistou nevyzrálou, zaostalou či dětinskou osob, které pasivní SA přijímají, ale také vychází z heteronormativního pojetí genderu a sexuality a dále jej posiluje.

Na problematičnost nijak nezpochybňovaného heteronormativního rámce, ve kterém probíhá sexuální vzdělávání a osvěta osob s mentální jinakostí, výstižně poukazuje Kateřina Kolářová v analýze výukového filmu *O sexu...* (Kolářová 2011). Kolářová mj. popisuje, jak lze s odkazem na „přirozenost“ sexuálního a partnerského vztahu mezi mužem a ženou dosáhnout efektu polidštění osob s mentální jinakostí, kterým společnost v důsledku svých ableistických postojů běžně plné lidství upírá, a legitimizovat tak jejich sexuální práva, resp. nárok vést sexuální život. Jedná se však o legitimizaci pouze částečnou, podmíněnou, která dále posiluje účinky jak normativního systému (mentální i tělesné) způsobilosti, tak systému heterosexuality. O vzájemném propojení těchto systémů ostatně mluví i přední teoretik na poli *disability studies*, Robert McRuer.

Vnímáš přítomnost těchto normalizačních strategií i v projektu Právo na sex?

Áno. Napriek tomu, že kampani R-R ide údajne o možnosť slobodne vyjadrovať svoju identitu a naplňovať sexuálne potreby, neustála prítomnosť heteronormatívnych predpokladov v nej nedáva prakticky žiaden priestor iným než tradičným formám sexuálneho správania. Petr Eisner to potvrdzuje na príklade nekoedukovaných zariadení tej doby, určených buď mužom, alebo ženám, v ktorých nebola možná konfrontácia s druhým pohlavím, a tým podľa neho ani možnosť uspokojiť svoje sexuálne potreby. Z rámca heteronormativity nevybočuje ani jeho kritika nemožnosti formovať svoju identitu v ústavných zariadeniach: „*Sám pamatuji dobu, kdy byli všichni klienti i klientky v zařízení ostrihání nakrátko a měli stejné erární teplákové soupravy. Jejich identita se mohla jen těžko nějak zformovat, jejich pohlavní role zůstávala neurčena*“ (Eisner 2015). Eisner skrátka nepripúšťa možnosť prežívania sexuality bez jasne určenej „pohlavnej roly“ a nepočíta ani s realizáciou neheterosexuálnych túžob v prostredí ústavnej genderovej segregácie. Obrazy inej než normatívnej sexuality sa v projekte vynárajú minimálne a takmer nikdy nie sú explicitne pomenované. Výnimkou je okrajová zmienka o homosexualite, ktorá sa objavuje len v článku prevzatom zo zahraničia. V ňom sa o nej autorka na jednej strane vyjadruje ako o jednom z možných spôsobov realizácie túžby, no na strane druhej jej prejavu radí medzi „delikátne situácie“, čo vypovedá o tom, že rozhodne nie je vnímaná ako štandard (Diserens 2015). Aj vizuál plagátu pozývajúceho na prednášku *Láska, sex a hendikep! Sexualita u osob s těžkým zdravotním postižením* zobrazuje ikony osôb na vozíku oboch pohlaví zoradených výhradne do heterosexuálnych párov.¹⁰ Znevýhodnenie tu síce figuruje skrz symboliku ikon, no jeho reflektovanie nie je zárukou plnej akceptácie identít, ktoré

by ľudia v nej zahrnutí mohli chcieť zažívať. Heteronormativita je úzko previazaná s normou vyžadujúcou telesnú kompetenciu, preto pokiaľ telesne a mentálne spôsobilí ľudia „umožnia“ znevýhodneným prežívať sexualitu, potom očakávajú, že to bude sexualita nimi pokladaná za normu. Inými slovami: znevýhodneným bude sprostredkované vstupovať do normatívneho sveta za predpokladu, že ho nebudú subverzívne podryvať. Presne, ako o tom hovorí McRuer (2012), keď spomína vytváranie identít, ktoré sú síce flexibilnejšie, a dokonca sa prezentujú aj ako tolerantnejšie, no v skutočnosti inakosť nerešpektujú.

V rozhovore s Viktorom Paggiem Lucie Šídová zminila, že služby SA vyhľadávajú v prevážnej väčšine muži. Studie nemecké organizace Pro familia, kterou Šídová připomíná, uvádí, že tomu tak je v devadesáti šesti procentech případů. Podle Šídové „poptávka po těchto službách kopíruje poptávku po sexuálních službách, kde sexuálními pracovníci jsou častěji ženy a zákazníci muži“.¹¹ Nabízí se otázka, zda v oblasti poskytování služeb SA dochází k reprodukci genderově asymetrických vztahů charakteristických pro oblast sexbyznysu.

Áno, domnievam sa, že presne to sa v poskytovaní služieb SA deje. Odráža sa to napr. na tom, koho sexuálne uspojenie je primárne reflektované, akceptované či podporované. Podľa materiálov R-R vyhľadávajú SA primárne muži heterosexuálneho zamerania, no i matky znevýhodnených synov alebo personál ústavných zariadení pre svojich klientov, u ktorých sa takto snažia ventilovať nahromadenú sexuálnu agresivitu až násilie. Nikde som sa však nedočítala o tom, aby sa hľadala pomoc pre dcéru alebo klientku ústavu. R-R vo svojich materiáloch tvrdí, že „*pokud trpí muž sexuální tenzí, často obtěžuje okolí. Je agresivní, nepříjemný, sexuálně obtěžuje personál. A ten má potom snahu věc řešit a hledat pro klienta sexuální asistentku nebo asistenta. Ženy tolik neobtěžují, nejsou tak invazivní. Jejich utrpení si tedy personál nemusí všimnout. Navíc je zde obava, že sexuální asistent – muž, může ženu zneužít, nějak překročit hranice a že z toho pak budou nepříjemnosti.*“¹² Takéto vysvetlenie dáva vážny podnet k otázkam: Komu primárne kampaň R-R „pomáha“ – znevýhodneným, alebo ich okoliu? Prečo sa „tiché“ utrpenie žien vedome prehliada? Ak sú dôvodom obavy zo zneužitia či otehotnenia, prečo týmto ženám nie je poskytovaná edukácia a pomoc intímnych pracovníčok? Znalosti a schopnosti žien odchádzajúcich zo sexbiznisu by sa predsa dali využiť napr. pri mentoringu znevýhodnených žien napomáhajúcom pozdvihnutiu ich sebavedomia v oblasti vzťahov či pri odstraňovaní genderovo stereotypného vnímania (ich) sexuality. Náplňou pasívnej SA by podľa klasifikácie R-R síce mala byť edukácia a podpora zdravého sebavedomia, no tá zjavne nie je v ústavoch a na verejnosti dostatočne aktívne presadzovaná, subjekt znevýhodnenej ženy nie je aktívne začlenený do štruktúry jej práce, a čo pokladám za najsmutnejšie, jej súčasťou nie je odstraňovanie genderových stereotypov.

Můžeš nastítnit, jaká řešení bys v oblasti SA považovala za vyhovující? Případně uvést příklady dobré praxe?

V oblasti intímnych a veľmi osobných potrieb neexistuje jeden vhodný vzorec; existujú len jedinečné situácie (Diserens 2015). I preto treba na tomto poli urobiť ešte veľa citlivej výskumnej práce, ktorá nám pomôže reflektovať nielen čo najväčšiu škálu najrôznejších potrieb, ale aj životných situácií a podmienok, v akých znevýhodnení ľudia žijú a prežívajú alebo, naopak, nemôžu prežívať svoju sexualitu. Bahner (2012) potvrdzuje, že fyzické bariéry a nedostatočnosť podporných služieb sú veľkou prekážkou pre vytváranie sexuálnych interakcií. Tieto negatívne faktory sú produktom normatívnych spoločenských postojov, ktoré neumožňujú rozmanitosť v oblasti sexuálneho vyjadrovania. Ak nedôjde k ich odstráneniu, znevýhodnení ľudia, ktorí sú pri vytvorení vyhovujúcich podmienok schopní samostatne vstupovať do partnerských a sexuálnych vzťahov, nebudú môcť tieto vzťahy nadväzovať alebo ich udržiavať.

Uvediem príklad: Jana s ťažkým telesným znevýhodnením odkázaná na 24hodinovú osobnú asistenciu a jej partner bez znevýhodnenia, Filip, plánujú spoločnú dovolenku, no na tej sa od Filipa vyžaduje buď kompletne prevzatie služby osobnej asistencie na seba alebo súhlas s prítomnosťou tretej, asistujúcej osoby. Pri súčasných podmienkach to v prvom prípade znamená Filipovu 24hodinovú každodennú neplatenú prácu, v druhom úsilie vynaložené na nájdenie dôveryhodnej, súkromie rešpektujúcej osoby a finančné zaistenie všetkých jej nákladov (cestu, ubytovanie, stravu i značnú časť práce). Každá z uvedených možností je pre Filipa omnoho komplikovanejšia, ak nie neúnosná, než keby mal partnerku či partnera bez znevýhodnenia, no ak sa rozhodne Janu opustiť, primárnym dôvodom nebude jej znevýhodnenie, ale podmienky, v akých je u nás z dôvodu znevýhodnenia nútená žiť. Pokiaľ s ňou zostane, bude tiež spoločensky prinútený žiť v týchto podmienkach.

Myslím si, že slabá úroveň osobnej asistencie u nás skrátka veľmi silno súvisí so snahou zaviesť službu SA. Nevytváranie vyhovujúcich podmienok na plnohodnotný (sexuálny) život a ponúkание náhrady v podobe platenej sexuálnej služby však nie je riešením, ale skôr utvrdzovaním stereotypov o nemohúcnosti, neschopnosti a odkázanosti týchto ľudí.

Skúsená švajčiarska sexuálna asistentka Eva Zylka a jej kolega Erich Hassler chápu SA ako synonymum náhradného, nie skutočného partnerstva, preto správne vidia ideál v situácii, kedy SA nebude nikto potrebovať a znevýhodnení ľudia si budú hľadať partnerov, partnerky či formy vzťahov, ktoré im budú vyhovovať, sami/samy.¹³ SA však zostáva nevyhnutnou napr. pri polohovaní počas sexuálneho aktu u párov, ktoré by ho bez tejto pomoci nemohli zrealizovať. Na rozdiel od reportáže *Pomoc, nebo kuplířství*¹⁴ vidím ako podstatné aj rozlíšenie, či si znevýhodnený človek môže za adekvátnej pomoci a podmienok prispôsobených jeho stavu sexuálne pomôcť sám. V prípade, kedy je to možné, by sa mala náplň pasívnej SA, ako pomoc pri podaní pomôcok,

polohovaní či príprave na sexuálny akt, stať bežnou praxou osobnej asistencie. Tá by mala mať určené pevnejšie hranice pracovnej náplne, čím by sa predišlo vlastnému výkladu toho, čo je v jej kompetencii, založenému skôr na osobných hodnotách než na profesionálnej etike a potrebách užívateľov.

Aj keď tieto postrehy vychádzajú hlavne z mojej praxe na poli telesného znevýhodnenia a pre osoby s iným znevýhodnením by sa museli modifikovať, stále ich vidím ako univerzálnejšie riešenie. Vo Švédsku som zažila pekné chvíle s mentálne znevýhodneným mladým manželským párom, ktorý žije samostatne vo vlastnom byte a vďaka vynikajúcim podporným službám zvláda bežný život vrátane pracovného uplatnenia, pohybu po meste, zariadenia si vlastnej dovolenky v zahraničí či zažívania voľnočasových aktivít v priamom kontakte s neznevýhodnenou populáciou. U nás by im musela stačiť služba IA a už to by sa pokladalo za pokrok. Ľudia v našej spoločnosti skrátka nemôžu žiť svoju sexualitu nie kvôli svojim telám a mentálnemu stavu, ale kvôli podmienkam, aké im táto spoločnosť nastavila.

V čem je možné inspirovať sa v oblasti sexualitu u znevýhodnených ľudí?

Sexuálne identity znevýhodnených môžu byť cenným zdrojom pre všetkých sexuálne aktívnych ľudí, pretože ich povzbudzujú k ochote experimentovať, využívať alternatívne techniky a prijímať rozmanitosť.

Siebers (2012) uvádza praktiky ľudí, ktorí znaky svojho znevýhodnenia obrátili v prospech svojej sexualitu práve na základe toho, že odmietli nasledovať normu nastavenú spoločnosťou a rozhodli sa počúvať svoje telo také, aké je, napr. preniesli svoje erotogénne zóny na iné časti tela, čo im umožňuje prežívať sexualitu i na miestach verejných. Spomína príklad paralyzovanej ženy, ktorá vôbec nie je pasívnou, naopak, aktívne si hľadá sexuálneho partnera rozsiahlou ponukou orálneho sexu. Na príklade inej ženy, ktorá po amputácii dolných končatín uspokojuje svoju partnerku kýptami nôh spôsobom, akým by to pred ich amputáciou robiť nemohla, uvádza zas možnosť využívania pozmenených častí tela v prospech svojej sexualitu. Práve v subverzívnej práci so sexualitou vidí Siebers nastavené zrkadlo spoločnosti presvedčenej o jedinom možnom naplnení skrz heterosexuálnu penetráciu.

Okrem tela je pre sexualitu dôležité i miesto a čas. Pre bežnú spoločnosť je podstatou sexu spontánnosť, preto u nej podľa Siebersa prevláda mylná predstava, že pokiaľ ľudia nemôžu prežívať takýto sex, neprežívajú žiaden. Romantické predstavy spojené so sexom, ako sú prechádzky po pláži, kde by sa kolesá vozíka zaborili do piesku, alebo rozbehnutie sa po kvetnatej lúke a padnutie si do náručia, sú nerealizovateľné. Uvedenú spontánnosť nahrádza starostlivé plánovanie toho, kedy a kde bude daný človek osamote, aby mohol byť intímne aktívnym alebo kedy pri ňom bude osoba, ktorá mu isté veci toleruje. Nedostatok súkromia – téma diskutovaná i v článkoch kampane R-R – je

problémom nielen ľudí žijúcich v ústavných zariadeniach, ale i tých, ktorí potrebujú 24hodinovú službu osobnej asistencie. Osamelosť nie je garanciou samoty pre potreby znevýhodneného človeka, keďže do izby môže vždy niekto vojsť. V tejto súvislosti Siebers uvádza, že kým pre bežnú populáciu je sex len vybočením z rádu dňa, pre znevýhodnených ľudí je súčasťou dňa a jeho plánovania. Preto sa títo ľudia v sexe a so sexom neponáhľajú a vzhľadom na náročnosť jeho prípravy si ho aj inak užívajú.

No nielen kvôli nedostatku súkromia, ale aj z dôvodu architektonických a sociálnych bariér sú pre znevýhodnených ľudí priestory ako kúpaliská či sauny obvykle nedostupné. Vytvarajú si preto svoje miesta pre nerušený sex, napr. bezbariérové toalety.

Je mnoho znevýhodnených ľudí, ktorých sexualita sa v dôsledku ich znevýhodnenia prehĺbila a rozvila. Za všetkých si dovoľm citovať ženu, ktorá uvádza: „...ak si sexuálne aktívnou znevýhodnenou osobou, ktorá je spokojná so sexuálnou stránkou svojho života, je pozoruhodné, akými ťažkopádnyimi a nenápaditými sa ti zdajú byť sexuálne životy neznevýhodnených ľudí“ (Siebers 2012).

Děkuji za rozhovor.

Literatura

- Bahner, J. 2012. „Legal Rights or Simply Wishes? The Struggle for Sexual Recognition of People with Physical Disabilities Using Personal Assistance in Sweden.“ *Sexuality and Disability*, Vol. 30, No. 3: 337–356, <http://dx.doi.org/10.1007/s11195-012-9268-2>.
- Bahner, J. 2013. „The Power of Discretion and the Discretion of Power: Personal Assistants and Sexual Facilitation in Disability Services.“ *Society, Health & Vulnerability*, Vol. 4, <http://dx.doi.org/10.3402/vgi.v4i0.20673>.
- Diserens, C. A. 2015. *Instituce ohrožené touhou – lidé s hendikepem a sexualita: jaký přístup zvolit?* [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://rozkosbezrizika.cz/aktuality/institute-ohrozene-touhou-postizeni-a-sexualita-jaky-pristup-zvolit>.
- Eisner, P. 2015. *Sexualita lidí s postižením a jejich aktuální možnosti v České republice*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.rozkosbezrizika.cz/aktuality/petr-eisner-sexualita-lidi-s-postizenim-a-jejich-aktualni-moznosti-v-ceske-republice>.
- Kolářová, K. 2011. „O (ne)způsobitelném sexu a technologických normality. K intersekcii kategorií genderu, sexualit a „mentálního hendikepu“.“ Pp. 177–188 in B. Knotková-Čapková a kol. *Mezi obzory. Gender v interdisciplinární perspektivě*. Praha: Gender Studies, o.p.s.
- Kolářová, K. 2012. „Tělesná jinakost, ne/způsobilost, „postižení“, hendikep... K politice překladu a teoretickému vymezení pojmů.“ Pp. 41–63 in K. Kolářová (ed.). *Jinakost. Postižení. Kritika. Společenské konstrukty nezpůsobivosti a hendikepu. Antologie z oboru disability studies*. Praha: SLON.

- Komanická, D. 2011. „Súvisí feminizmus s telesným znevýhodnením?“ *Fema*, roč. 2, č. 5: 22–23.
- McRuer, Robert. 2012. „Povinná tělesná zdatnost a neheteronormativita/postižení.“ Pp. 460–510 in K. Kolářová (ed.). *Jinakost. Postižení. Kritika. Společenské konstrukty nezpůsobivosti a hendikepu. Antologie z oboru disability studies*. Praha: SLON.
- Mollow, A., McRuer, R. 2012. „Introduction.“ Pp. 1–34 in McRuer, R., Mollow, A. (eds.). *Sex and Disability*. Durham, London: Duke University Press.
- Morris, J. 2001. „Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care that Promotes Human Rights.“ *Hypatia*, Vol. 16, No. 4: 1–16.
- Siebers, T. 2012. „A Sexual Culture for Disabled People.“ Pp. 37–53 in McRuer, R., Mollow, A. (eds.). *Sex and Disability*. Durham, London: Duke University Press.
- Poznámky**
- 1** R-R. 2015. *O projektu*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://sexualniasistence.org/o-projektu>.
- 2** Rozhovor jsme uskutečnily v srpnu 2015, tedy ještě v době realizace projektu Právo na sex. Opíraly jsme se přitom o mediální vystoupení a materiály publikované organizací R-R, které byly v té době k dispozici. V listopadu 2015 R-R uspořádala mezinárodní konferenci k problematice sexuální asistence v ČR, o které referovala většina českých mainstreamových médií. V rámci konference zaznělo mnohé z toho, na co v rozhovoru upozorňujeme. R-R ve stejném měsíci vyjádřila zájem se tématu dále věnovat a svůj přístup revidovat.
- 3** ČT. 2015. *Místo aby stát postiženým umetal cestičku, hází jim spíš klacky pod nohy*. [online]. Praha: Česká televize [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1525470-misto-aby-stat-postizenym-umetal-cesticku-hazi-jim-spis-klacky-pod-nohy>.
- 4** R-R. 2015. *O projektu*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://sexualniasistence.org/o-projektu>.
- 5** R-R. 2015. *Pokračování workshopu s InSeBe k sexuální asistenci aneb Potřebujeme uvolnit ruce*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://rozkosbezrizika.cz/aktuality/pokracovani-workshopu-s-insebe-k-sexualni-asistenci-aneb-potrebujieme-uvolnit-ruce>.
- 6** R-R. 2014. Z publikace R-R: *Profese sexuální asistent/ka a intimní asistent/ka*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.rozkosbezrizika.cz/aktuality/profese-sexualni-asistent-ka-a-intimni-asistent-ka>.
- 7** R-R. 2014. *Debata v Brně otevřela tabuizované téma sexuality handicapovaných*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://rozkosbezrizika.cz/aktuality/debata-v-brne-otevrela-tabuizovane-tema-sexuality-handicapovanych>.
- 8** R-R. 2015. *Sexuální asistence*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://sexualniasistence.org/sex-asistence#intimni>.
- 9** R-R. 2015. *Sexuální asistence*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://sexualniasistence.org/sex-asistence#intimni>.
- 10** R-R. 2015. *Přednáška: Láska, sex a hendikep!* [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.rozkosbezrizika.cz/akce/prednaska-laska-sex-a-hendikep>.
- 11** R-R. 2015. *Tabu: sexuální asistence. Rozhovor s Lucií Šídovou* [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.rozkosbezrizika.cz/o-nas/r-r-v-mediich/tabu-sexualni-asistence-rozhovor-s-lucii-sidovou>.
- 12** R-R. 2015. *Intimní a sexuální asistence ve Švýcarsku v otázkách a odpovědích*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://rozkosbezrizika.cz/aktuality/intimni-asistence-ve-svycarsku-v-otazkach-a-odpovedich>.
- 13** R-R. 2015. *Sex je náš, dělá dobře mně i tobě aneb Zhodnocení prvního workshopu k sexuální asistenci*. [online]. Praha: ROZKOŠ bez RIZIKA, z. s. [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.rozkosbezrizika.cz/aktuality/sex-je-nas-dela-dobre-mne-i-tobe-aneb-zhodnoceni-prvniho-workshopu-k-sexualni-asistenci>.
- 14** ČT. 2015. *Pomoc, nebo kuplířství*. [televizní reportáž] Praha: Česká televize [cit. 31. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10117034229-168-hodin/215452801100322/obsah/389382-pomoc-nebo-kuplirstvi>.

© Lucie Hradecká, Daniela Komanická, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2016